

CARL VON LINNÉ I EDEFORS

Av Gunnar Blomgren, Arjeplog

I år firas 300-årsminnet av Linnés födelse med buller och bång. Det kommer att ges ut flera minnesböcker och skrifter om honom under 2007. Många olika platser som Linné besökt kommer att skyltas upp. Där kan man ringa upp ett speciellt mobilnummer och få uppläst mer information ”Linné was here”.

Linnaea borealis

Fortfarande är hans och hans lärjungars arbeten och upptäckter – framförallt inom botaniken – som de gjorde över hela världen, lika aktuella. Vår kunskap om växternas latinska namn är unikt, och det kan vi tacka Linné för. Han ordnade växterna i sitt sexualsystem, så att allt blev överblickbart. Visserligen fanns det före Linnés tid latinska namn på växter, men det fanns inget organiserat system. Med dagens DNA-teknik har man fastställt att systemet oftast stämmer. Men Linnés egen blomma Linnean har måst ändras, så att den nu har fått en alldeles egen växtfamilj, Linnaeaceae.

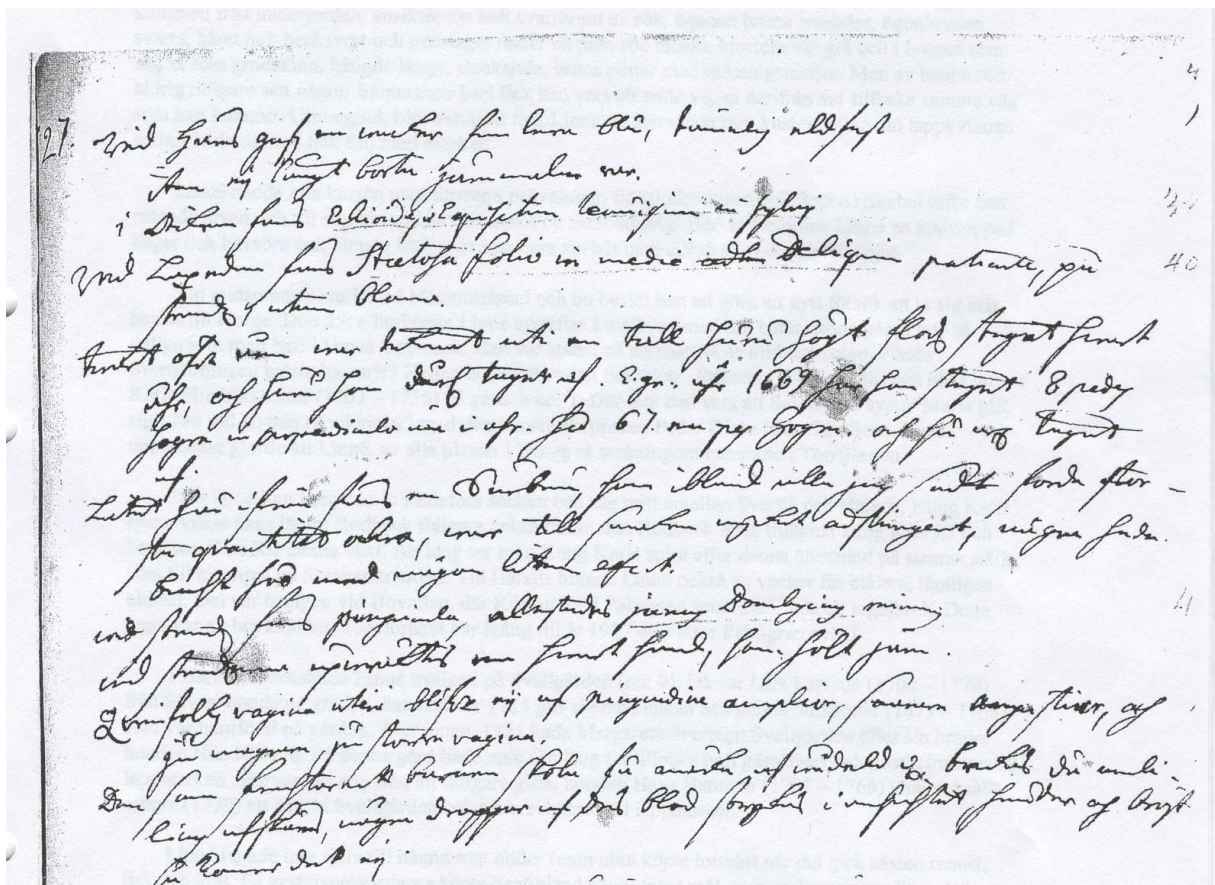

Vi påminns än i dag om Linnés existens på våra 100-kronors sedlar

För vår del är Linnés lappländska resa genom bland annat Edefors socken år 1732 ett intressant vittnesbörd över 1700-talets förhållanden här uppe. Knappt 25 år gammal startade Linné sin Lapplandsresa i Uppsala våren 1732. Dessförinnan hade han tagit del av sin mentor professor Olof Rudbeck den yngres arbeten såsom *Lapponia illustrata* och *Nora Samoland* samt Johannes Schefferus *Lapponia*, men i stort sett var han ganska oförberedd. Visserligen hade Olof Rudbeck den yngre informerat och hjälpt honom en hel del med kontakter, men till största delen var denna resa en upptäcktsfärd i okänt land. Denna exotiska Lapplandsresa kom senare att ge honom ett aktat namn.

Linné reste i flera roller, men hans intresse för växt- och djurlivet var nog störst, liksom den lappländska kulturen. Med resan avsåg han att anteckna Lapplands natur, såsom stenar, jordarter, vatten, örter, träd, gräs, mossor, fyrfota djur, fåglar, fiskar och insekter och därutöver människornas sjukdomar, hälsotillstånd, kostvanor, seder och levnadssätt.

I London finns Linnés dagbok bevarad från hans Lapplandsresa. Denna är unik, eftersom han själv skrev ner den för hand. Hans andra resor inom Sverige nedskrevs av andra.

Utdrag ur dagboken från besöket i Harads

En del forskare vill ifrågasätta dagbokens resrutt, enär Linnés redovisning till Vetenskaps societeten inte överensstämmer med denna. Men dagboken skrevs för olika ändamål, inte minst ekonomiska. Men i stort torde tillförlitligheten i sak vara riktig, åtminstone färden efter Luleälven. Linné tänjde troligen på en del saker för att erhålla ett större ekonomiskt stöd. En del vill också antyda att färdvägar och tidsangivelser inte alltid stämmer på grund av olika kärleksaffärer under resans gång. En del anser bland annat att Linné fick en son med prästen Carl Solanders hustru Magdalena i Öjebyn. Denne son, Daniel Solander, blev sedermera en berömd vetenskapsman i London och deltog i John Cooks första

världsomsegling 1768-1771. På grund av eventuellt släktskap hindrade Linné sin lärjunge Daniel Solander att gifta sig med sin ungdomskärlek, Linnés dotter Lisa Stina. Sanningshalten i denna faderskapshistoria är ej belagd, utan allt bygger på indicier.

Inför sin Lapplandsresa hade Linné planerat att göra en avstickare till inlandet och Norge. I Umeå for han först till Lycksele för att senare ta sig mot Sorsele. Men det blev tidigt besvärliga strapatser, enär Linné kom att färdas under förfallstiden i hållande dagsregn. Linné kom så småningom fram till ett stort myrland (Lycksmynen), om vilket han säger att inte ens prästen hade kunnat beskriva helvetet värre. Här träffade han på en liten ful lappkvinna, som han först blev rädd för att se på. Hon såg ut som kommen från underjorden, ansiktet var helt svart av rök, ögonen bruna lysandes, ögonbrynen svarta, håret helt becksvart och nedslaget under en platt röd mössa, kjorteln var grå och i bröstet, som såg ut som grodskinn, hängde långa, slankande pattar med mässingsmaljor. Men av henne, som aldrig tidigare sett någon främmande karl, fick han veta att enda vägen därifrån var tillbaka samma väg som han kommit. Blöt, trött och uthungrad, fick Linné nu återvända mot kusten, eftersom lappkvinnan endast hade osaltad fisk full med maskar.

Linné nådde inte kusten utan fortsatta prövningar. Fjällfloden gjorde båtfärden riskabel utför den rasande älven, och till slut kraschade båten mot en stenbumling. Härvid förlorade Linné en uppstoppad häger och havsörn, och lappen förlorade inte bara sin båt utan också sin yxa och sitt spjut.

Vid midsommar var Linné i Gammelstad, och nu beslöt han att göra ett nytt försök att ta sig inåt landet till Norge. Den 25:e juni reste Linné uppefter Luleälven med bra båtar denna gång, inte så dåliga som man haft i Umeå lappmark. Han var spänd på att snart få se midnattssolen. Första övernattningen måste ha varit i Heden hos storbonden Salomon Jönsson (1688-1768) och hans hustru Karin Hindriksdotter (1703-1736) på gården no: 1. Där fick han veta att Salomons syster Maria gift sig 1728 vid Hyttan (Kvikkjokk) med den norske skepparen Peder Olsén från Törrfjord. Denna upplysning gjorde att Linné, av alla platser i Norge så småningom hamnade i Törrfjorden.

Den 26:e juni kom han in i Edefors socken och såg mitt emellan Svartlå och Harads, Kung Karls spira, vilken hans lärare Olof Rudbeck tidigare också funnit där. Rudbeck hade tillägnat kung Karl XI och Karl XII denna växt. Än i dag ser man Kung Karls spira efter denna älvstrand på samma ställe som till exempel Skinnerstranden. Vid Harads hittade Linné också en vacker fin blålera, tämligen eldfast. Det var troligen vid Bovallen, där konsul Karl Palmgren senare startade ett tegelbruk. Tegelbruket var igång till 1937, då Viktor Palmgren avled.

I Harads övernattade Linné troligen på Svallgården (no: 9). Då var Lars Larsson (1700-1779) från Sävast bonde på gården. Han hade 1725 gift sig med änkan Margareta Nilsson (1673-1768), som var barnfödd på gården. Året innan, 1731, hade Margareta övertagit Svallgården efter sin broder, bonden Nils Nilsson. På denna gård hade man sen lång tid tillbaka haft gästgiveri och postbefordran till lappmarken. Margaretas son från ett tidigare gifte, bonden Hans Hansson (1707-1769) kom också senare (1739) att överta Svallgården och bli brevbärare till lappmarken.

Linné lagade inte själv till någon mat under resan, utan köpte torrmat, när det gick, såsom renost, fisk och kött. På gästgivaregårdarna köpte han ibland något lagat mål, men reskassan var liten. Oftast tog han in hos präster och tjänstemän, vilka bjöd honom på mat och husrum. Där lagade hustrurna god mat och gav honom matsäck med sig på resan. Den var säkert mycket omtänksamt tillagad. Om hustrurna dessutom var vackra noterade han detta. Han gjorde en särskild förteckning på personer som bjöd honom på mat.

Linné antecknade även sjukdomars botemedel och människors utseende med mera. Under tiden i Edefors konstaterade han att kvinnfolks vagina (livmodersslida) ej blir vidare av fetma, snarare trängre, och ju magrare, ju större vagina. Vidare skrev han att om man fruktade att barnen skulle få märke av våld med mera, så brukade man ta några droppar blod, när man skar av navelsträngen och stryka detta blod i ansiktet, på händerna och bröstet, varvid ingen skada uppkom.

Från Harads vandrade Linné efter älven upp till Edefors, varvid han gjorde flera botaniska iakttagelser. Bland annat konstaterade han att det växte mycket skogsfräken, som det också fanns mycket av i nybyggarnas åkrar. En annan bekantskap var "Svidknoten", som enligt honom var mindre än alla myggor och som bet grymt, varvid det blev en svartaktig fläck, stor som ett loppbett.

Uppe vid Edefors skildrar han på pricken svidonas framfart, "de voro mest besvärliga med det de krupo på ansiktet och slog i näsa och mun samt ögon. Då de kommo att bita, veko de ej, fast man blåste aldrig så starkt. Knorten betäckte linkläderna, att de blevo helt svarta; till att slå från dem var omöjligt". Alltså har vi tydligen enligt Linné en riktigt exotisk varelse häruppe!

Vid Laxede såg Linné en fjällsyraart utan blommor, som var ovanlig nedom fjällen samt en tall, där man ristat in hur högt fjällfloden stigit varje år, som till exempel år 1669 hade älven stigit åtta fot högre än i år (1732), men år 1667 en fot högre. En surbrunn fanns också vid Laxede, som innehöll den största kvantiteten ockra Linné sett. Smaken på vattnet var sammandragande kärvt. Någon hade provat denna hälsobrunn, men den hade haft liten effekt. Även i

Svartlå noterade Linné en surbrunn, som var illa underhållen. Det var en modesak under denna tid att dricka hälsobrunn, varför Linné antecknade ”hälsosamt vatten” under hela resan. Vid Laxede såg Linné även tätört och vid stranden upptäcktes en svart sand, som innehöll järn.

Från Edefors åkte Linné med båt till Finnen, där han övernattade. Finnen är lika med nuvarande Storsand. Det var en finne vid namn Hindrich Hindersson från Hovlös by i Råneå, som slog sig ner där i början av 1640-talet, och sedan dess var byn finsktalande under lång tid. Efter en del strapatser kom Linné sedan till Jokkmokk, där han tog in hos prästen Jonas Högling och skolmästaren Laurentius Malming. Om dessa hade Linné inte något gott att säga. De var högfärdiga, olärda, brutala och ett avskrap av präster, som borde ha varit studerade män, så han förstod att dessa bussar (kumpaner) voro kastade avsidet från folk. Det var mycket ovanligt av Linné att teckna ned så giftiga ord om någon. Men mycket bättre var det inte vid nästa kyrka i Kvikkjokk. Där var Petrus Alstadius kyrkoherde och gift med företrädarens hustru Christina Groth. Linné fick av Petrus ett par lappsokängor och från hans kavata och viljestarka hustru Christina fick Linné en fin matsäck med sig för åtta dagar. Så långt var allt bra, men i ett annat sammanhang skriver Linné att ”Pastorskan Grot i Quickjok och Lule Lappmark horar med regementsquartermästaren Joachim Kock. Pastoren bliver däröver desperat och försupen. Dottern bliver horad och lägra av en lapp”.

Linnés botaniska vandringar gick sedan över fjällen till Törrfjorden i Sörfolda, Norge. Det var här i Nedregård, Sörfold, som den 29-åriga Maria Jensdotter från Heden bodde med skepparen Peder Olsén. Det var hennes bror Salomon som tipsat Linné, att av alla platser i Norge besöka Törrfjorden och Maria. Skeppardrottningen Maria var gift tre gånger med norska skeppare, första gången med Peder Olsén, som skjutsade Linné på fjorden och andra gången med skepparen Ole Eriksen. Dessa tillhörde det övre sociala skiktet i denna bygd. De var jekteskeppare och hade handelstillstånd att färdas till Bergen med jektebåten, som bara hade ett råsegel. I Bergen sålde de torrfisk och köpte in säd och andra nödvändiga varor till befolkningen i prästgället. Linné seglade med skepparen Peder Olsén till Rörstad, där Sörfolden och Nordfolden går samman. Där var Linné gäst hos pastor Johan Rask, som hade en extraordinär skönhet i den blott 18-åriga dottern Sara.

Den 15:e juli vände Linné åter till Sverige, trots att han hade svårt att lämna den vackra prästdottern Sara Rask. På nedfärden efter Luleälven stannade han ett tag i Purkijaur för att se på pärlfisket i Pärlälven. Det var troligen någon av Johan Perssons söner i Purkijaur, som visade hur pärlfisket gick till. Johan Persson var nybyggare, pärlfiskare och postförare i Purkijaur och var son till den första nybyggaren i Jokkmokks socken, smeden Per Olofsson, vilken grundade

Purkijaur nybygge år 1677. Denne Per Olofsson Smedh hade först varit smed vid Nasafjälls silververk i Arjeplog, men när normännen brände och ödelade silverhyttan vid Silbojokk, flyttade Per till Luleå silververk vid Kvikkjokk. Han fick sedan landshövdingens tillstånd att slå sig ner på skogslappslandet Rims lappskatteländ, antagligen med bruksledningens uppmuntran för att förbättra transportvägen till bruket.

Den 28:e juli gick Linné iland på Laxholmen, där laxfisket var i full gång. Laxfiskarna berättade att de påbörjat laxfisket fjorton dagar före midsommar, och att de brukade hålla på till Bartolomeimässan den 24:e augusti, för att sedan komma tillbaka vid Mikaelitid och fiska smålax och öring. Linné öppnade en del laxar och fick konstaterat att krokaxen var hanar som innehöll mjölke. Vidare såg han att man nu skar kornet, som såtts ett par dagar före midsommar. Under dagen gick han runt och plockade åkerbär, som smakade som björnbär men var behagligare och rätt delikata!

När Linné var i Edefors skrev han också ner en hel del, som lapparnas levnad och sedvänjor. Han blev en stor beundrare av lapparna och avundades deras levnadssätt, trots att deras existens var hård. När Linné kom tillbaka till Uppsala brukade han stoltsera omkring där i sin lapplandsdräkt och berätta om och om igen om sina äventyr bland lapparna.

I Edefors är det med all säkerhet Aunalapparna han avser. De var skogslappar, som då hade sitt huvudviste vid dagens Onatjärn (Aunatjärn) och Edefors. Dessa skogslappar brukade flytta sin renar ner till Harads och upp mot

Költräsk och Storbacken. Än idag kan man se deras timrade rengården mellan Onatjärn och upp till Notsel, Fällfors. Flera av släkten Auna var också fiskarlappar, särskilt vid det fina laxfisket i Edefors. Vid Linnés besök hade större delen av släkten börjat flytta över renskötseln till södra sidan av Luleälven, mellan Bodträskfors och Edefors. Här har troligen en del av deras lämningar brunnit upp i den stora skogsbranden förra året, 2006. Så småningom blev Kåikul (Jokkmokk), Aunalapparnas huvudviste. Aunalapparnas renhjord lär en gång i tiden ha varit så stor, att när man under höstflyttningen drev renarna över Luleälven vid Storsand, så sträckte sig renhjorden ända till Edefors, hela 6 kilometer. Med största sannolikhet var det i denna skogslappby, som Kläppgården i Harads, dagens hembygdsgård, hade sina skötesrenar ända till mitten av 1800-talet.

Om Linné kan man säga att han inte enbart var ”Blomsterkungen”. Idag hade vi betecknat honom som industri- och marknadsutvecklare. Noggrant antecknade han förbättringar av jordbruk, garveri, tegelbruk, handel med mera samt naturliga råvaror såsom malm.

Detta var en rapsodisk berättelse om en oförvägen ynglings våghalsiga äventyr i våra trakter, som skildrar lite av själva människan Linné och de människor han mötte här uppe. Betänk att Linné på egen hand gjorde denna upptäcktsfärd för 275 år sedan i vår bygd! Han är än i dag en av världens mest kända vetenskapsmän och i Sverige den största vetenskapsmannen hittills.

Med andra ord ett mycket trevligt och unikt besök i Edefors!

Om kaffe för 260 år sedan...

”För dem som äro uti ett colique som kallas cardialgie, eller Dal-karlarnes Bälu, är ett par tassar coffée utan sådker hastigt druckne, ofta ett prompt medicament.”

Carl von Linné: Anmärkningar om coffée. (1747 års almanacka)

Red.